

NATUUR VAN NEDERLAND I 2

ATLAS VAN DE NEDERLANDSE ZOOGDIEREN

ATLAS VAN DE NEDERLANDSE ZOOGDIEREN

ONDER REDACTIE VAN

SIM BROEKHUIZEN
KAMIEL SPOELSTRA
JOHAN B.M. THISSEN
KEES J. CANTERS
JAN C. BUYS

ZOOGDIERVERENIGING

met tekstbijdragen van:

Reinier W. Akkermans - Fred Barends - Dick L. Bekker - Hans (G.J.) Bekker - Jan Piet Bekker - Jan Boshamer - Sophie M.J.M. Brasseur -
Sim Broekhuizen - Jan C. Buys - Kees (C.J.) Camphuysen - Kees J. Canters - Jo van der Coelen[†] - Daan Dekeukeleire - Jasja J.A. Dekker -
Vilmar Dijkstra - Theo Douma - Marijke Drees - Ruud P.B. Foppen - Carolien van der Graaf - Geert W.T.A. Groot Bruinderink - Anne-Jifke Haarsma -
Bauke Hoekstra - Tim Hofmeester - Hans Hollander - Jos G.E. Hoogveld - Neeltje (C.E.) Huizenga - Eric Jansen - René Janssen - Dick Klees -
Rob M. Koelman - Maurice J.J. La Haye - Dennis R. Lammertsma - Rogier Lange - Herman Limpens - Leo Linnartz - Erwin van Maanen -
Tom van der Meij - Margriet G.E. Montizaan - Jeroen Mos - Kees Mostert - Jaap L. Mulder - Gerard J.D.M. Müskens - Freek J.J. Niewold -
Martijn van Oene - Aldrik Pot - Jip Ramakers - Johannes Regelink - Peter J.H. Reijnders - Jelle Reumer - Chris Smeenk - Evelien Spijkman -
Kamiel Spoelstra - Johan B.M. Thissen - Daniel Tuitert - Peter Twisk - Ludy Verheggen - Hans Vink - Henri J.W. Wijsman - Richard H. Witte -
Mark Zekhuis

NATURALIS BIODIVERSITY CENTER

EIS KENNISCENTRUM INSECTEN EN ANDERE ONGEWERVELDEN

2016

Natuur van Nederland, deel 12

De serie Natuur van Nederland (de voortzetting van Nederlandse Fauna) wordt uitgegeven door:

Naturalis Biodiversity Center, Leiden en EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden, Leiden

Uitgever

Jan van Tol (Naturalis Biodiversity Center)

Roy Kleukers (EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden)

Berry van der Hoorn (Naturalis Biodiversity Center)

Redactie (Zoogdierverseniging)

Sim Broekhuizen, Kamiel Spoelstra, Johan B.M. Thissen, Kees J. Canters & Jan C. Buys

Redactie (Naturalis Biodiversity Center)

Guido O. Keijl & André J. van Loon

Fotoredactie

Henk W.G. Heijligers, Paul H. van Hoof, René Janssen & Dennis E.H. Wansink

Kaartredactie

Martijn van Oene (Bureau van de Zoogdierverseniging) & Tom van der Meij (Centraal Bureau voor de Statistiek)

Eindredactie (Naturalis Biodiversity Center)

André J. van Loon

Grafische vormgeving

Frenk J.A. Driessen (basisontwerp serie)

Niko Korenhof (stofomslag, schutblad, opmaak/DTP) (Naturalis Biodiversity Center)

Henk Caspers (areaalkaarten) (Naturalis Biodiversity Center)

Foto omslag

Otter *Lutra lutra* (Henk W.G. Heijligers)

Productiebegeleiding

Fred L. Mooij (Naturalis Biodiversity Center)

Zoogdierverseniging

Dit boek is tot stand gekomen in nauwe samenwerking met de Zoogdierverseniging te Nijmegen vertegenwoordigd door de Atlascommissie bestaande uit Jos J.T. Teeuwisse (voorzitter), Jan C. Buys & Ruud P.B. Foppen; Neeltje (C.E.) Huizenga en Hans Hollander (beiden Bureau van de Zoogdierverseniging) en Ben Verboom assisteerden de Atlascommissie.

Dit boek is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van een groot aantal adoptanten en sponsors. Zij worden genoemd in bijlage 2.

ISSN 1386-3762 (serie Natuur van Nederland)

ISBN 978-90-5011-534-6

NUR 436

Gelieve dit boek als volgt te citeren: / *Please cite this book as follows:*

Broekhuizen, S., K. Spoelstra, J.B.M. Thissen, K.J. Canters & J.C. Buys (redactie) 2016. Atlas van de Nederlandse zoogdieren. – Natuur van Nederland 12. Naturalis Biodiversity Center & EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden, Leiden.

Delen van het boek: / *Parts of the book:*

Akkermans, R.W., J.P. Bekker & G.J. Bekker 2016. Zoogdieren in een veranderend landschap. – In: S. Broekhuizen, K. Spoelstra, J.B.M. Thissen, K.J. Canters & J.C. Buys (redactie). De Nederlandse zoogdieren. Natuur van Nederland 12, Naturalis Biodiversity Center & EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden, Leiden: 29-68.

Adres redactie Natuur van Nederland

p/a EIS Kenniscentrum Insecten

Postbus 9517

2300 RA Leiden

www.eis-nederland.nl

Adres redactie Zoogdierverseniging

Zoogdierverseniging

Postbus 6531

6503 GA Nijmegen

www.zoogdierverseniging.nl

Distributie

KNNV Uitgeverij

Postbus 310

3700 AH Zeist

www.knnvuitgeverij.nl

Papier binnenwerk: Hello Silk 115 g/m²

Druk: Groen Media, Leiden

© Naturalis Biodiversity Center, EIS Kenniscentrum

Insecten en andere ongewervelden & Zoogdierverseniging, 2016

Niets uit deze uitgave mag in deze vorm worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van microfilm, fotokopie of op welke andere wijze ook, noch is het toegestaan om gegevens uit verspreidingskaarten, tabellen en grafieken uit het boek te gebruiken ten behoeve van expertsystemen of databases, anders dan voor intern en niet-commercieel gebruik, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en de Zoogdierverseniging.

No part of this book may be reproduced in this form, by print, photoprint, microfilm, or any other means, nor is it permitted to use data taken from maps, tables or graphs in the book for use in commercial databases or expert systems, without written permission from the publisher and the Dutch Mammal Society.

VOORWOORD

Een ontmoeting met een zoogdier, of het nu een ree, een haas, of een vleermuis is, blijft altijd weer een bijzondere gebeurtenis, want de meeste zoogdieren laten zich niet makkelijk zien. Gelukkig gaat het vrij goed met de meeste zoogdiersoorten in ons land. Dat weten we, doordat honderden vrijwilligers hun waarnemingen doorgeven aan de Zoogdierdatabank en andere databanken. Mede daardoor beschikken wij over veel kennis van de verspreiding en de stand van de verschillende zoogdiersoorten in ons land. Dit is extra bijzonder, omdat de groep van zoogdieronderzoekers niet groot is en veel onderzoek in de nachtelijke uren plaats moet vinden. Door die kennis te interpreteren en te beschrijven is ze nu voor u beschikbaar. Dit is gelukt door de onbezoldigde inzet van meer dan honderd personen die tekst en beeld voor deze atlas hebben gemaakt. En deze atlas kon alleen worden uitgebracht dankzij de steun van nog eens meer dan honderd personen, fondsen, bedrijven en instanties die een financiële bijdrage hebben geleverd aan dit project. Voorwaar een collectieve prestatie waar we trots op kunnen zijn. Mijn dank gaat dan ook uit naar al degenen die deze atlas hebben mogelijk gemaakt.

Het Atlasproject dat heeft geleid tot deze uitgave, is in feite al in 2008 begonnen met het bijeenbrengen van bestaande en nieuwe waarnemingen in 'De levende atlas van de zoogdieren van Nederland'. Dit initiatief heeft veel waarnemers geactiveerd om data digitaal aan te leveren. Van kale data tot een boek was een project op zich. Hiervoor waren nodig een atlascommissie, auteurs, een redactie, fotografen, een beeldredactie, een uitgever, een eindredactie en een drukker. De samenwerking tussen al deze partijen heeft uiteindelijk tot dit prachtige boek geleid.

De vorige atlas met dezelfde titel dateert alweer uit 1992, bijna 25 jaar geleden dus. Die atlas beschreef de verspreiding van 67 soorten, hoofdzakelijk landzoogdieren. Deze atlas bevat informatie over maar liefst 106 soorten. Deze toename in soorten komt vooral doordat in deze atlas meer groepen zeezoogdieren zijn opgenomen. Voor het eerst is alle kennis over deze groep dieren binnen de Nederlandse (zee)grenzen bijeengebracht. De basis van deze atlas bestaat uit een bestand van ongeveer 1 miljoen data, bijna tien keer zo veel als waarover de makers 25 jaar geleden de beschikking hadden.

Gelukkig hoeft u geen jaren meer te wachten op nieuwe actuele gegevens over de stand van de zoogdieren in Nederland, dankzij de digitale atlas die parallel aan dit project is gestart.

Ik verwacht dat dit boek en de digitale atlas een waardevolle bijdrage leveren aan beleid, beheer en bescherming voor en van zoogdieren in Nederland. Dan blijft het mogelijk dat u een spannende ontmoeting hebt met deze mooie dieren.

Hans van Dord, voorzitter Zoogdierverseniging

Sinds het verschijnen van de vorige *Atlas van de Nederlandse zoogdieren* is er enig goed nieuws te melden uit de natuur. Volgens de *Living Planet Index* van 2015 vertoont de populatieomvang van Nederlandse diersoorten sinds 1990 gemiddeld een herstel van ongeveer 15%. De zoogdieren laten als groep een nog sterker herstel zien. Dat geeft aanleiding tot optimisme, maar voorzichtigheid is geboden. Kijken we wat breder naar de trendontwikkelingen van de biodiversiteit in Nederland dan zien we grote verschillen tussen soorten, soortgroepen en leefgebieden. Waar reptielen zich als soortengroep vrijwel over de hele linie herstellen, hebben dagvlinders het moeilijk. In het algemeen doen generalisten, die niet heel specifieke eisen stellen aan hun leefomgeving, het een stuk beter dan specialisten. Dat zou wijzen op een gevaar van homogenisering van de Nederlandse natuur. In het intensief gebruikte agrarische gebied, dat twee derde van ons landoppervlak beslaat, gaat het qua natuurwaarden zelfs ronduit slecht. Zelfs binnen natuurgebieden zien we grote verschillen. Het gaat relatief goed in onze bossen, maar er vallen grote klappen in meer open terreinen. Heide, natuurlijke graslanden en duinen verzuigen onder meer door een overvloed aan voedingsstoffen. Overtollige stikstofdepositie uit de landbouw is daar in belangrijke mate debet aan. Ook ons waterbeheer gaat vaak tegen de natuurlijke cyclus in, waardoor verdroging optreedt wat een belangrijke oorzaak blijft van soortenverlies.

Toch ben ik graag optimistisch. Misschien is de opwaartse trend in populatieomvang van veel zoogdieren in ons land wel een voorbode van breder natuurherstel. In elk geval is het buiten beter toeven. Als jochie, zwerfend over de Veluwe, waar ik opgroeide, was ik al de koning te rijk als ik ergens in de verte een ree zag wegschieten in de bosrand. Edelherten zag ik zelden. Nu kan ik mij in eigen land vergapen aan hele kudde van deze in het wild levende hoefdieren, zie ik vossen op klaarlichte dag jagen en kan ik zelfs oog in oog staan met een wisent. Niet ver van mijn huis, in de polder, zie ik zoveel vraatsporen van bevers in het landschap dat het mij terugvoert naar tijden van avontuurlijke jeugdboeken uit een wild land hier ver vandaan.

Als je meer van zoogdieren weet zie je ook meer. Ik wist niet eens hoe een diertje als de hazelmuis eruit zag, laat staan dat ik er ooit één in het wild in Nederland had gezien. Wat een feest om in het vroege najaar op ooghoogte te speuren langs de bosranden en struwelen in Zuid-Limburg, op zoek naar het aapje onder de muisjes. Wie eenmaal in zijn kraaloojes heeft gekeken is verkocht voor het leven.

Voordat je op pad gaat, kun je in deze prachtige en rijk geïllustreerde atlas vast wat rondneuzen en je kennis verrijken. Kennis leidt niet altijd tot liefde of bescherming, maar zonder kennis van zaken is er geen beschermen aan. Tienduizenden vrijwilligers leggen jaarlijks miljoenen waarnemingen vast, waarvan meer dan één miljoen van zoogdieren. En al die waarnemingen tellen op tot een fantastische atlas, een rijk gevulde voedingsbron voor natuurbescherming. Laten we al die kennis gebruiken om de opwaartse trend vast te houden.

Johan van de Gronden, directeur Wereld Natuur Fonds

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 INLEIDING	9	Vleermuizen	
HOOFDSTUK 2 NAAMLIJST VAN DE NEDERLANDSE ZOOGDIEREN	13	Grote hoefijzerneus <i>Rhinolophus ferrumequinum</i> ..	178
HOOFDSTUK 3 ZOOGDIEREN EN MENSEN	15	Kleine hoefijzerneus <i>Rhinolophus hipposideros</i>	180
HOOFDSTUK 4 ZOOGDIEREN IN EEN VERANDEREND LANDSCHAP	29	Baardvleermuis <i>Myotis mystacinus</i>	183
HOOFDSTUK 5 VERANDERING IN DE VERSPREIDING VAN WILDE ZOOGDIEREN IN NEDERLAND	69	Baardvleermuizen <i>Myotis mystacinus/ brandtii</i>	183
HOOFDSTUK 6 WERKWIJZE	73	Brandts vleermuis <i>Myotis brandtii</i>	186
HOOFDSTUK 7 DE SOORTEN	93	Watervleermuis <i>Myotis daubentonii</i>	188
Knaagdieren		Meervleermuis <i>Myotis dasycneme</i>	191
Eekhoorn <i>Sciurus vulgaris</i>	95	Ingekorven vleermuis <i>Myotis emarginatus</i>	195
Pallas' eekhoorn <i>Callosciurus erythraeus</i>	98	Franjestaart <i>Myotis nattereri</i>	198
Siberische grondeekhoorn <i>Tamias sibiricus</i>	100	Bechsteins vleermuis <i>Myotis bechsteinii</i>	201
Eikelmuis <i>Eliomys quercinus</i>	102	Vale vleermuis <i>Myotis myotis</i>	203
Hazelmuis <i>Muscardinus avellanarius</i>	105	Bosvleermuis <i>Nyctalus leisleri</i>	205
Bever <i>Castor fiber</i>	108	Rosse vleermuis <i>Nyctalus noctula</i>	208
Hamster <i>Cricetus cricetus</i>	111	Gewone dwergvleermuis <i>Pipistrellus pipistrellus</i> ...	211
Woelrat <i>Arvicola amphibius</i>	114	Kleine dwergvleermuis <i>Pipistrellus pygmaeus</i>	213
Molmuis <i>Arvicola scherman</i>	116	Ruige dwergvleermuis <i>Pipistrellus nathusii</i>	215
Rosse woelmuis <i>Myodes glareolus</i>	118	Laatvlieger <i>Eptesicus serotinus</i>	218
Aardmuis <i>Microtus agrestis</i>	121	Noordse vleermuis <i>Eptesicus nilssonii</i>	221
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	124	Tweekleurige vleermuis <i>Vespertilio murinus</i>	222
Noordse woelmuis <i>Microtus oeconomus</i>	127	Mopsvleermuis <i>Barbastella barbastellus</i>	224
Ondergrondse woelmuis <i>Microtus subterraneus</i> ...	130	Gewone grootoorvleermuis <i>Plecotus auritus</i>	226
Muskusrat <i>Ondatra zibethicus</i>	133	Grijze grootoorvleermuis <i>Plecotus austriacus</i>	229
Dwergmuis <i>Micromys minutus</i>	135	Roofdieren: landroofdieren	
Bosmuis <i>Apodemus sylvaticus</i>	137	Wilde kat <i>Felis silvestris</i>	232
Grote bosmuis <i>Apodemus flavicollis</i>	139	Lynx <i>Lynx lynx</i>	234
Huismuis <i>Mus musculus</i>	142	Vos <i>Vulpes vulpes</i>	236
Bruine rat <i>Rattus norvegicus</i>	144	Wolf <i>Canis lupus</i>	239
Zwarte rat <i>Rattus rattus</i>	147	Wasbeerhond <i>Nyctereutes procyonoides</i>	242
Beverrat <i>Myocastor coypus</i>	149	Das <i>Meles meles</i>	244
Haasachtigen		Otter <i>Lutra lutra</i>	247
Haas <i>Lepus europaeus</i>	152	Boommarter <i>Martes martes</i>	250
Konijn <i>Oryctolagus cuniculus</i>	155	Steenmarter <i>Martes foina</i>	254
Egelachtigen		Hermelijn <i>Mustela erminea</i>	257
Egel <i>Erinaceus europaeus</i>	158	Wezel <i>Mustela nivalis</i>	260
Mollen en spitsmuisachtigen		Bunzing <i>Mustela putorius</i>	262
Mol <i>Talpa europaea</i>	161	Amerikaanse nerts <i>Neovison vison</i>	265
Gewone bosspitsmuis <i>Sorex araneus</i>	163	Wasbeer <i>Procyon lotor</i>	267
Tweekleurige bosspitsmuis <i>Sorex coronatus</i>	165	Roofdieren: vinpotigen	
Dwergspitsmuis <i>Sorex minutus</i>	167	Walrus <i>Odobenus rosmarus</i>	270
Waterspitsmuis <i>Neomys fodiens</i>	169	Baardrob <i>Erignathus barbatus</i>	272
Huisspitsmuis <i>Crocidura russula</i>	172	Klapmuts <i>Cystophora cristata</i>	274
Veldspitsmuis <i>Crocidura leucodon</i>	175	Grijze zeehond <i>Halichoerus grypus</i>	276
		Zadelrob <i>Pagophilus groenlandicus</i>	279
		Gewone zeehond <i>Phoca vitulina</i>	281
		Ringelrob <i>Pusa hispida</i>	286
		Evenhoevigen	
		Wild zwijn <i>Sus scrofa</i>	288
		Muntjak <i>Muntiacus reevesi</i>	291
		Damhert <i>Dama dama</i>	293
		Edelhert <i>Cervus elaphus</i>	296
		Ree <i>Capreolus capreolus</i>	299

Walvisachtigen	
Noordkaper <i>Eubalaena glacialis</i>	302
Grijze walvis <i>Eschrichtius robustus</i>	304
Dwergvinvis <i>Balaenoptera acutorostrata</i>	305
Noordse vinvis <i>Balaenoptera borealis</i>	308
Blauwe vinvis <i>Balaenoptera musculus</i>	310
Gewone vinvis <i>Balaenoptera physalus</i>	312
Bultrug <i>Megaptera novaeangliae</i>	315
Potvis <i>Physeter macrocephalus</i>	318
Dwergpotvis <i>Kogia breviceps</i>	324
Dolfijn van Cuvier <i>Ziphius cavirostris</i>	326
Butskop <i>Hyperoodon ampullatus</i>	327
Spitssnuitdolfijn van Gray <i>Mesoplodon grayi</i>	330
Gewone spitssnuitdolfijn <i>Mesoplodon bidens</i>	331
Spitssnuitdolfijn van Blainville <i>Mesoplodon densirostris</i>	333
Narwal <i>Monodon monoceros</i>	334
Beloega <i>Delphinapterus leucas</i>	335
Witsnuitdolfijn <i>Lagenorhynchus albirostris</i>	337
Witflankdolfijn <i>Leucopleurus acutus</i>	343
Orka <i>Orcinus orca</i>	345
Gewone dolfijn <i>Delphinus delphis</i>	348
Gestreepte dolfijn <i>Stenella coeruleoalba</i>	352
Snveldolfijn <i>Steno bredanensis</i>	354
Tuimelaar <i>Tursiops truncatus</i>	356
Griend <i>Globicephala melas</i>	362
Gramper <i>Grampus griseus</i>	365
Zwarte zwaardwalvis <i>Pseudorca crassidens</i>	367
Bruinvis <i>Phocoena phocoena</i>	368
HOOFDSTUK 8 LITERATUUR	375
HOOFDSTUK 9 SUMMARY	413
BIJLAGEN	415
1 Waarnemers	415
2 Adoptanten en sponsoren	426
INDEX	429